

VILCSEK BÉLA

A Zalán

A 60 éves Zalán Tibornak – szeretettel

Kritikusi vagy kritikai alaptétel: ne téveszd össze azt, amit a szerző magáról mond azzal, amit művében leír. Egy dolog a valóság, egy másik annak égi mása, a művészileg teremtett valóság. A kettő a leg-ritkább esetben azonos. A szerzői nyilatkozat egyébként is eredendően elfogult, s maga is egyfajta írói produktumnak tekinthető, melyben természetes módon keverednek a valós és az elképzelt elemek. Vannak azonban kivételek. Zalán Tibor például ilyen üdítő kivétel. S nem csak a kritikus vagy a kritika szempontjából. Nem véletlen, hogy előszeretettel hívják őt szakmai találkozókra, beszélgetésekre, kéri ki a véleményét a legkülönbözőbb irodalmi és úgynevezett irodalompolitikai kérdésekben. Megnyilatkozásaiban könyörtelen nyíltsággal, minden köntörfalazás nélkül fogalmazza meg az álláspontját. Ugyanilyen könyörtelen nyíltsággal s minden köntörfalazás nélkül ítéli meg úgy általában az irodalmi közállapotokat, s határozza meg azokban a saját helyzetét, tevékenységét, eredményeit és kudarcait. „Ma már föltehetően valóban nincs célja az irodalomnak – mondja egy ezredforduló idején tartott on-line beszélgetés alkalmával – (nálunk, nekünk még volt, nem is kevés, és ha félreértettük is, még tét is jutott néha a megszólalásainknak), már ami a társadalmi lehetőségeit illeti. A társadalomban nincs benne az irodalom, csak a művelők vannak benne a társadalomban, és próbálják még személyes hitelükön keresztül egymáson túl delegálni a produkcióikat. Talán az agonizálás a megragadó ezeknek az új ostobáknak, vagy új tehetségeseknek, vagy új költő-költőknek, az életünket kétségtelenül átlengi valamilyen egészséges dekadencia. Mindamellet az irodalom környékén is maradtak még szép nők és érdekes mondatokat ismerő és kimondó lányok, csak a csápban kételkedem. Meg aztán a játék. Van-e annál izgalmasabb dolog egy teljesen pragmatikussá változó, globalizálódó, teljesen profitorientált világban, mint szavakat egymás mellé rakni, sajátos törvényeket hozni közben a működésükre, új és újabb értelmeket csiholni az elkoptatott szavakból. Meg hogy felelősség? Talán még mindig van az is. Nem tudom hol, nyilván nem a szövegcsorgatóknál és nem a tehetségtelenség vagy zsigeri nyelvtelenség miatt nyelv- és versrontóknál. Egyébként, miért ne lehetne valakinek az a képzelete, hogy amit leír, arra van társadalmi megrendelés? És az, hogy a közös nyelv birtoka és tudata közösség-

ben elkövetett megszólalást is jelenthet. Ha igazán megkapargatjuk a magunk modernségét és korszerűségét és irodalmi elravaszultságunkat, azt kell megállapítanunk, hogy magunk is egyfajta köztes létben vagyunk. A között-létben, ami néha mindkettőnknek jól tud állni, és szeretni is tudják bennünk, már akik szeretnek is bennünket. Talán még a szagmintánkban benne van, hogy nem lettünk teljesen cinikus gazemberek, vagy tarka nadrágos divatmajmok, akik az új porondot át- és beugrálják... S talán elég pornografikus helyzet, hogy ilyeneken töprengünk, mint amin most, és ilyen oldalakon rágódunk, ahol fent vagyunk aktuálisan... A többi néma csönd. Vagy csak irodalom. Valami romlott a gépezetben. És kibűzlik. És szétbűzli a létezésünket. Ezt talán nem mindenki akarja elviselni és megélni. Illúzió? Legalább tisztességes.” Világos, tiszta beszéd! Szerzője ezt mondja hosszú idő óta, s ennek jegyében teszi a dolgát. Fölös illúziók nélkül, de legalább tisztességesen.

Adott a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján egy huszonéves fiatalember, egy abonyi kubikos és téglagyári elszedő Budapestre elszármazott öntudatos fia, aki minden különösebb irodalmi előélet, háttér vagy saját produktum nélkül, 1979-ben veszi magának a bátorságot, hogy az *Életünkben*, *Arctalan nemzedék* címmel röpiratot tegyen közzé. Ebben keresetlen nyíltsággal megfogalmazza a maga lesújtó véleményét a korszak irodalmi állapotáról, s elindítja az úgynevezett fiatal írókról később az *Élet és Irodalom*, a régi *Mozgó Világ*, majd a *Kritika* és a *Kortárs* hasábjain kibontakozó vitát. Társaival együtt kiáltványban deklarálja a Csütörtök Esti Társaság megalakulását, s megjelenik *Ének a Napon felejtett Hintalóért* című hosszúverse is. Irodalomszervezőként és íróként is szinte egy csapásra az irodalmi figyelem közép- és ütközőpontjába kerül. 1980 októberében, a *Fiatalkor* József Attila Köre által a fiatal írók helyzetéről szervezett szentendrei tanácskozáson a határozati javaslatoknak már ő az egyik szövegezője. 1982-ben, a *JAK*-füzetek sorozat második darabjaként, társszerkesztésében lát napvilágot a nemzedék reprezentatív költészeti antológiája, a *Ver(s)ziók*. Körülbelül az évtized közepe táján, immár a *Kortárs* versrovatvezetőjeként döbben rá arra, hogy generációja egyre kevésbé képes nemzedékként megformálni és meghatározni önmagát. A zajos és látványos együttes indulás után, ezt követően, be kell érnie a magányos pálya- és karrierépítéssel. Csak a kívülálló és az értetlenek számára kelt ezek után megdöbbenést, hogy a kilencvenes évek elején Zalán egyik napról a másikra felhagy a szerkesztői tevékenységgel. Hangzatos nyilatkozatok kíséretében, egyszerre csak fogja magát, és kivonul az irodalmi életből. Az évtized végére végképp tudatosul benne, hogy pályája sem a hagyománytörténet folytonosságának irányzatos tagadása, sem a generációs azonosulás talaján nem építhető tovább. Szembenállás vagy csatlakozás, önmagukban nem értékmérő vagy értéktelített kategóriák. „Aki középen áll – mondja egy úgynevezett (ön)reflexiók beszélgetésen 2000 januárjában –, azt minden oldalról ellenségek veszik körül. S amikor azt is észrevettem, azok, akiket vertek, összeszövetkeznek azokkal, akik verték őket, és csak az úszósapkán változik a címer, akkor végképp összezavarodtam. Akkor el is hallgattam sokáig, és el is hallgatott körülöttem minden... Gondoltam magamban, ha ezt kibírom, akkor most már mindent kibírok, remélem, nem jön rosszabb – és egyszerűen írtam tovább a szövegeimet. Egyszer csak, nem én változtam, változtak a körülmények, valamifajta enyhülés indult meg körülöttem.” A saját pályaalakítás szempontjából is egyedül az illúziótlan tisztességesség az egyedüli fokmérő tehát, amelynek ugyanakkor megvan a kellő minőségi emberi és műfedezete.

Zalán Tibor az ezredfordulós válság- vagy krízisérzet költője, írója, drámaírója. Egyike azon keveseknek, akik az illúziók szertefoszlásának tényével kíméletlen őszinteséggel szembe mernek nézni s akik, éppen az általános válság- vagy krízisérzet nyomán szerzett

tapasztalataikat mégis érvényes művé, ma már látható, egységes életművé képesek formálni. Azt a bizonyos József Attila-i világhiányt, az évek során módszeresen elsajátított szakmai-mesterségbeli felkészültség birtokában, a legkülönfélébb műnemekben és műfajokban, a mű, a művészet eszközeivel tudják, a kor színvonalán és érdekében megszüntetni. Életét és pályáját, mint nem egy kortársáét, végletek és legendák övezik. Neveztek generációs szószólónak és sereg nélküli vezérnek. Volt szakközépiskolai és gimnáziumi tanár, lap- és antológiaszerkesztő; volt irodalomból számkivetett és irodalmi díjakkal jutalmazott alkotó. Írt verseket, regényeket, drámákat, tucatnyi hangjátékot, verses meséket és mesejátékokat, esszéket és tanulmányokat. Pályájukat kezdő vagy elsőkötetes szerzők sorának nyújtott támogatást; rádiós, televíziós és pódiumműsorok rendszeres szereplője, szervezője, moderátora. Írásai nyomán tekintették a népies Kassáknak, ökonzervatív szonettköltőnek, szövegjátékos posztmodernnek vagy egyszerűen pornográf botrányhősnek. Kevesen vették észre azonban, hogy a legendák és önlegendák, az irodalmi vezérszerep és a hősi pózok, a sűrű pálya- és irányváltások, az avantgárd lázadás és szembeszegülés, az újromantikus elégia és a szerelmes vers felvállalása, a posztmodern szövegjáték és annak tagadása közben is következetesen a maga egyéni útját járta. Tette ezt méghozzá elsősorban annak érdekében, hogy végül eljusson az ezredforduló művészetének és irodalmának alapkérdéséhez: a mű megszületésének, megszületetőségének a kérdéséhez. Bizonyítsa, hogy ez az általa képviselt és félig-meddig táplált (ön)legenda, a „radikális eklektika” mindvégig és mindenekelőtt a költői lehetőségek és eszközök kipróbálásának egy-egy újabb fázisát-terepét jelentette. „Mindenféle kalandozásom – állapítja meg már 1988-ban is –, az izmusokban megmártózásom eredménye, hogy hirtelen rendelkezni kezdtem egy csomó, egymást gyakorlatilag kizáró eszközzel. Ezeket egyszerre működtetni...? Azután váratlanul ráéreztem, milyen nagyszerű is ez. Mennyire adekvát ahhoz a világhoz, melyet most kell megélnünk. Hiszen valóságunknak gyakorlatilag minden mozzanata: eklektikus.” S valóban, ma már világosan látszik, hogy az önkifejezés különböző szinterei és megszólalási módjai közötti kalandozások nem is annyira a személyiség válságának a kifejeződései voltak, sokkal inkább a kifejezés, a kifejezhetőség válságaié. A tét mindvégig és elsősorban a saját ábrázolásmód megteremtésének a tétje volt. A válság – nyilatkozta 2000-ben – „az ábrázolás mély válsága, hogy egyáltalán lehet-e, s ha lehet, hogyan lehet ábrázolni”. A pálya íve a leplezetlen és nem ritkán provokatív énfelmutatástól a költővé-íróvá válás bizonyításának, a hiteles forma keresésének különféle próbálkozásain át az érvényes megszólalás lehetőségének, lehetőségességének az alapkérdéséig vezet. A személyiség (személyesség) vállalásának és tagadásának, a formakeresésnek és -vesztésnek a fordulatai éppen összességükben (sokszínűségükben) teremtik meg, illetve képviselik Zalán Tibor ma már senki máséval össze nem téveszthető, rendkívüli tudatossággal kialakított és megformált arculatát. Művei és személyisége ma már megkerülhetetlen napjaink irodalmi és kulturális közéletében. Tetszik neki vagy sem, mára fogalomná vált, csúnya szakszóval mondva: kanonizálódott. Ha akarja, ha nem: ő „a” Zalán.

Zalán Tibor törekvését egyszerre jellemzi a líraiság, a drámaiság és az epikusság, ami ismét csak nem könnyíti meg az őt igazán és a maga teljességében megismerni és értelmezni akarók dolgát. A róla és munkásságáról szóló beszámolók vagy értékelések hol költői, hol drámai vagy epikai tevékenységét helyezik előtérbe, hol írói, hol szerkesztői vagy irodalomszervezői szerepvállalására koncentrálnak, hol művei avantgárd, hol új érzékeny vagy groteszk jellegét emelik ki. A legritkább esetben vállalkoznak arra, hogy mindezen területeket, irányzatokat és szempontokat együtt és együttesen szemléljék. Pedig az eddigiek alapján talán pontosan érthető, hogy a műnemek és műfajok ötvöző-

dését, a stílusok és nyelvi regiszterek közötti átjárást az ő esetében mindenképp a szemlélet- és alakításmód egységessége és hitelessége teszi lehetővé. Nyilatkozataiban rendre ki is hátrál a valamilyen irányzat vagy műfaj kalodájába őt bezárni akaró igyekezet elől. Sem avantgárdnak, sem klasszikus modernnek, sem posztmodernnek s kizárólagosan költőnek, regény- vagy drámaírónak sem tartja magát. Nem irányzatban vagy műfajban gondolkodik, számára egyetlen dolog a lényeges: a mindenféle szempontból

Fehér sámánvadász, Tatabánya, 2008

érvényes megszólalás, amit csakis az évek során kialakított egyéni alkotói pozíció és alkotómód, a megszülető művek színvonala szavatolhat. Egy 2002-ben határozottan neki-szegezett kérdésre, miszerint elsősorban költőnek, drámaírónak, tanárnak vagy dramaturgnak tartja-e magát, azt válaszolja: „egyszerűbben és praktikusán úgy mondanám, író vagyok, aki sokféleképpen és sokféle érzékenységgel igyekszik írni – ugyanazt.”

S hogy mi is ez a rejtélyes „ugyanaz”? A válasz, nagyon leegyszerűsítve, három szóban, illetve fogalompárban határozható meg. Ez az egész zaláni, világhoz és íráshoz való hozzáállást meghatározó és azt alig rejtetten vezérlő három szó, illetve fogalompár: halál (halálfélelem), szerelem (szexualitás) és játék (irodalom). Az utóbbi kettő (vagy kétszer kettő) nyilvánvalóan és alapvetően az első (kettő) elkerülésére, illetve enyhítésére szolgál. Afféle egyedüli, még megmaradt és rendelkezésre álló gyógyír, menedék a ma költője, próza- és drámaírója számára, aki feltehetően a legszívesebben elmenekülne e bűnösnek és kaotikusnak tartott korból, amelyben élnie adatik. Kialakítana egy, a szívének és lelkének leginkább kedves rezervátumot, ahol élni és alkotni, szeretni és lenni jó. Becsületes alkotóként mégsem tehet mást, mint hogy a saját koráról ír, s folytonosan kutatja – más-más műnemben, műfajban, megszólalásmódban – mindegyre ugyanazt: a korának kifejezésére legalkalmasabb, leghitelesebb formát. A vele kapcsolatosan sokszor (fel)emlegetett provokatív megszólalás, a vegetáció képei vagy a trágár kiszólások műveiben csak a felszínt jelentik. Az irodalom és a mű egységében és érvényességében még és mégis hinni tudó és akaró, alapvetően romantikus beállítódás kényszerű elleplezését. „Próbálok a korhoz szürkülni – mondja 2000-ben –, a személyiséget minimalizálni, próbálok azt a fajta kis vihogó irodalmiságot magamra erőltetni, ami most divatos, de azt veszem észre, hogy nem sikerül. Ugyanakkor a heroikus pózok is kipusztultak belőlem. A romantikán azt a fajta szabadságot értem, ami bármit megenged számomra a szavakkal való bánásban. Ahogy a romantika művésze is megengedte magának, hogy formátlan legyen, olyan formában dolgozzék, azt írja meg, amihez kedve van és csakis azok között a mozgások között érezze jól magát, amit ő talál ki, vagy ő irányít. Így vagyok én is. Az a romantikus, hogy nem tudom föladni a személyiséget, és nem is akarom föloldani, nem kívánok figurákba, személyekbe bújni. Ezek jó játékok, a kor nagyon rezonál, fölismerni véli magát az álarcos művészetben, az alteregógyártás konzolidációja idején, én azt hiszem, már nem tudok váltani. Én már rinocérosz maradok.” Csak bizakodhatunk, hogy rajta kívül még sok ilyen rinocérosz maradt még közöttünk.

Zalán Tibor sugárzó személyiség. A legkülönfélébb összetételű társaságoknak vagy társulásoknak is pillanatokon belül a középpontjába kerül, a középpontjává válik. Oda kell rá figyelni. Arra, amit mond és arra, ahogyan mondja. Kisugárzása van, ahogyan manapság mondják, aurája. Kevesen mondhatják ezt el magukról, s kevesen tudnak élni és nem visszaélni ezzel a különleges képességgel vagy adottsággal. A lényeg a hatni tudás. S nem önös érdekből, hanem az idézett és sokak által ma már romantikusnak tartott cél elérése, az irodalom vagy művészet szerepének és értékeinek a mai körülmények között még lehetséges megőrzése és megteremtése érdekében. Erre az emberi és művészi alapállásra valamilyen módon feltétlenül reagálni kell. Lehet azonosulni vele, s lehet elvetni, de valamiképpen viszonyulni kell hozzá. Alapvetően ez a kettőség a magyarázata az őt és tevékenységét mindig is övező megosztottságnak és végletességnek. Ma már elmondható, hogy kétségtelenül kiterjedt rajongói tábora van. De az sem hallgatható el, hogy szép számmal vannak ellenfelei és ellenségei, irigyei és rosszakarói is. A megosztottságnak és végletességnek ez a kettősége az idők során egy sajátos emberi és alkotói függetlenséget alakított ki a számára. A függetlenségnek azonban ára és következménye is van. Erről maga beszél Pécsi Györgyinek az Új Könyvvilág hasábjain megjelent

interjúban. „A függetlenségnek valóban ára van – mondja –, hol nagyobb, hol kisebb. Régen nagyobb volt, most kevesebb fizetni valóm van. Jól látod, hogy tevékeny ember vagyok, ami nem elsősorban szándék és nyüzsgési hajlam kérdése nálam, sokkal inkább az elvárások beteljesítése. Sokan sokféleképpen számítanak rám, és én elég hálás – mondhatjuk egyenesebben, hiú – vagyok ahhoz, hogy ezeknek a kívánásoknak és bizalmaknak megfelelni akarjak. Amikor a magamra maradás mellett határoztam, minden oldalról megtámadtak, egyesek látták, hogy védtelen vagyok, hogy kiszolgáltatott, úgy érezték, elérkezett az idő a kinyírásomhoz, a helyemre tolatkodáshoz, pofátlankodáshoz – az irodalomból való kiszorításomhoz. Valóban népszerű voltam, talán vagyok sok helyen sokak számára most is, de ezért jómagam soha nem tettem semmit szándékoltan. Kivonulásom után, mely köré azért a sajtó jócskán megteremtette a körítést, sorozatban nem adtak támogatást a könyveimhez, elhallgatott a kritika, és nagyon sokan elfordultak tőlem azok közül, akiket szerkesztőként támogattam, költőként segitettem, emberként felkaroltam. Volt egy időszak, amikor tényleg azt éreztem, hogy íróként teljesen leírtak, és elvágta a visszafelé vezető utat. Tehát, ha akartam volna, se tudtam volna meghátálni. Maradt a magányos lovas mítoszának vállalása, vagy ahogy valaki fogalmazott korábban, a hadsereg nélküli vezér – aki nem fogad el maga mellé, mögé senkit – szerepének a vállalása. Ma sem tartozom sehová, tehát engem nem védenek, nem vagyok ott a nagy lángososztásoknál, de annak örülök, hogy nem tudnak kikerülni, sem meg nem történné tenni, se nem létezővé hallgatni, szorítani. Nyugodt vagyok, senkinek nem tartozom semmivel, senkitől nem függök, és lassan-lassan megint a helyemre kerülök, a kis belezők és konjunktúralovagok alól talán kitöredezik a talaj. Talán az is belejátszik ebbe, hogy én az eltelt tizenöt évben nem fröcskölttem senkire sarat, azokra se vissza, akik rám viszont igen, nem válaszoltam a méltatlan vádakra és nyilvánvaló hazugságokra sem, dolgoztam, sokszor valóban reménytelen és méltatlan helyzetben is. Az idő engem látszik igazolni. Ezek után mi a függetlenség ára? Sok csalódás az emberekben, sok összeszorított foggal elviselt bántás méltatlan alakoktól, az, hogy nézed a fél- és negyedtehetségek vitustáncát ott, ahol régen, ha nem is templom, de valami a hétköznapi napinál magasabb lélegzetű építmény állt...”

S végezetül, hogy mi ad hitet és erőt, meggyőződést és magabiztosságot e kettős meghatározottságú, sajátosan független emberi és alkotói alapállás hosszú távú vállalásához? Nos, a válasz a kérdésre – Zalán Tibor eddigi életútja és pályája alakulástörténetének ismeretében – végtelenül egyszerű, s az előbbi nyilatkozat végén pontosan meg is fogalmazódik. Ez pedig nem más, mint annak az évtizedek során egyre határozottabban vallott meggyőződésnek a büszke és eltökélt képviselője és megvalósítója, hogy a hétköznapi minden bántása és keserősége, a létezés nap mint nap tapasztalt válságának biztos tudata ellenére léteznie kell és fontosnak kell lennie valami „hétköznapi napinál magasabb lélegzetű építménynek”, amit egyszerűen értékes irodalomnak, hiteles írói alkotó munkának, érvényes nyelvi megformáltságnak, színvonalas irodalmi műalkotásnak nevezhetünk. Mert minden bántás és keserűség ellenére az írónak írnia kell, műnek születnie kell. Meg kell születnie. Minden nehézség ellenére. Bármilyen áron. Kérlelhetetlenül. „Az ember mindig egyet ír – mondja a most hatvanesztendős Zalán Tibor, regényfolyama harmadik részének megjelenése alkalmából, 2014-ben –. Ugyanazt írja. Magát. Nem önéletrajzi értelemben. Az íróság értelmében. Azt viszont levegővel, vagy akár levegő nélkül is... mindegy.” Erről van szó. Az „íróság értelmében” minden más lényegtelen. Csak az „íróság” maga az egyedül lényeges. Feltéve, hogy azt tisztességgel és magas színvonalon művelik. Talán ez Zalán Tibor hat évtizedének legfőbb értelme és tanulsága.